

ЯСЬ
Олексій Васильович —
член-кореспондент НАН
України, провідний науковий
співробітник відділу української
історіографії Інституту історії
України НАН України

ВІЙНА У ПРОЄКЦІЯХ І КОНСТРУКЦІЯХ ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ

За матеріалами доповіді на засіданні
Президії НАН України 8 лютого 2023 року

Висвітлено представлення війни у найголовніших темпоральних конструкціях від доби античної історіографії до сучасності. Наголошено, що війна посідала особливе місце у всіх проєкціях і конструкціях історичного часу, оскільки генерувала масштабні трансформації всіх воюючих суспільств. Класична історіографія запропонувала багатоманітне осмислення війни як добірки повчальних прикладів для людського Ratio; культу героїзму та пантеону слави; розриву еволюційного плину чи поступового руху історії або, навпаки, пришвидшення його темпів у світлі факторного аналізу; кризової ціни, яку вимушено сплачує суспільство за невпинний поступ, і т. ін. Підкреслено, що у світлі неklasичної історіографії війна подавалася як один з викликів, який спричиняє піднесення чи, навпаки, занепад цивілізації; кумулятивний поштовх, що окреслює ритміку історичного руху; травматичний досвід екзистенції людини; тотальна соціокультурна катастрофа, яка продукує ефект світоглядної кризи і масової травми для всього соціуму. Обґрунтовано думку, що сучасну російсько-українську війну доречно представляти як Війну з Росією за Незалежність України. Акцентовано увагу на національних, антиколоніальних, екзистенційних смислах та історичному значенні цієї війни як висліді багатовікових змагань за Визволення та Незалежність України.

Ключові слова: війна, темпоральні конструкції, історичний час, класична історіографія, неklasична історіографія, Війна за Незалежність України.

Історія розгортається в часі та просторі. Навіть більше, народження історієписання, принаймні його західної версії, пов'язане з ефектом «ущільнення» історичного часу. Йдеться про напрочуд насичену «просторову історію» — майже одночасне політичне буття кількох сотень міст-держав на невеликій території давньої Греції і Середземномор'я. Приміром, лише в «Афінській політії» Аристотеля згадується про устрій 158 держав — давньогрецьких і варварських [1, с. 2]. Для порівняння згадаємо, що 2022 р. членами світової спільноти ООН були 193 держави. Такий сплеск політичного життя давньогрецької

ойкумени привів до появи античної людини з особливими культурними потребами. У метафоричному розумінні якраз у цей момент історичного часу народився як автор-історик, так і читач-споживач — громадянин поліса.

Знаковим аспектом народження історієписання є те, що найперші «Історії» — Геродота і Фукидіда — були розповідями про великі війни, які перевернули античний світ. «Історія» Геродота — це оповідь про греко-перські війни 500—449 рр. до н.е. (з перервами). Виклад Фукидіда — про війну Афінін зі Спартою, відому як Пелопоннеська війна 431—404 рр. до н.е. У репрезентації Геродота війна була чимось абсурдним, що начебто розгортається поза людською волею як вислід божого втручання. Недаремно Геродот навіть приписує лідійському владарю Крезу промовистий вислів: «Винуватий в усьому цьому бог еллінів, який підбури мене воювати. Адже нема такого дурного, хто віддавав би перевагу війні перед миром. Під час війни діти ховають батьків, а батьки — дітей» [2, с. 38—39].

Натомість Фукидід здебільшого спирався на прагматичну стратегію пояснення. Причини Пелопоннеської війни він вбачав у страхах Спарти перед зростанням афінської могутності [3, с. 43]. Крім того, Фукидід був першим істориком, який простежив, як запускається маховик війни. За його візією, Пелопоннеська війна була практично неминучою з огляду на відмінний розвиток Афінін і Спарти протягом кількох попередніх поколінь.

Відтоді склалися *первісні традиції представлення війни — оповідальна і дещо зверхня (Геродота) та прагматична й утилітарна (Фукидіда)*. Обидва автори сформуливали античну парадигму репрезентації війни як критичної частини циклу історичного буття. Війну розглядали як жахливе і навіть травматичне історичне явище. Не випадково ще в давньогрецькі часи склалося розуміння того, що потрібні певні практики, аби повернути воїнів до рутини мирного життя з родинами й сусідами. Скажімо, в Афінах такі практики передбачали ритуальні танці, спортивні змагання, театральне дійство [4, с. 183].

Проте водночас антична людина вважала, що з війни починається новий цикл історичного життя. Якнайкраще тодішні уявлення про війну передає заувага, яку приписують філософу Геракліту Ефеському, — «війна є батьком усього сущого» [5, с. 94—95]. Відтоді *війну розглядали як переломний / критичний / особливий / сакральний / первинний і навіть міфологічний історичний час, яким завершувалася чи розпочиналася нова доба у темпоральних конструкціях історієписання різних періодів та епох*.

Давній Рим був спадкоємцем давньогрецької традиції представлення війни, хоча істотно її трансформувал. У республіканському Римі війна була визначальним тереном політичного, громадського і навіть культурного життя. Війна перетворилася на універсальний політичний капітал, який формував наріжну основу суспільної культури. Адже необхідний ореол для виборів на державні посади, які підтверджували належність до правлячої верстви, можна було здобути лише на війні [6, с. 237]. Тому історія давнього Риму як республіки репрезентувалася у світлі тріумфів на політичній авансцені великих полководців, таких як Гай Марій, Луцій Сулла, Гней Помпей і славнозвісний Цезар. На цьому войовничому політичному підмурку постала Римська імперія та її славнозвісний *Pax Romana*. Цей римський мир де-факто був наслідком цілої епохи тривалих воєн. Адже Римська імперія уклала мир тільки на своїх умовах і тільки з позиції перемоги та сили.

Римські тріумфи назавжди стали символом-зразком репрезентації переможної війни в імперській культурі. Недаремно в давньоримській культурі подавався образ імператора як тріумфуючого військового вождя, зокрема коли йшлося про взаємини з іншими народами [7, с. 246—247]. Від часів давнього Риму військова ритуалізація політичної культури перетворилася на неодмінну складову всіх імперських проєктів як середньовіччя, так і модерного часу. Цей аспект є дуже важливим для розуміння природи неоімперського проєкту сучасної Росії як спадкоємиці імперії Романових і Радянського Союзу.

Кожна наступна історична доба вирізнялася іншими типами воєн і додавала нові контексти для їх представлення в історіографії. Ще за античної доби у давньому Римі розгорнулися громадянські війни за перерозподіл політичної влади, зокрема за перехід від республіки до імперії. Середньовіччя зазвичай представлено війнами-завоюваннями феодалних володінь, у процесі яких постала низка європейських держав. Ренесанс приніс кардинальні технологічні, матеріальні й інтелектуальні зрушення у розумінні та репрезентації війни, які частогусто пов'язують з використанням у воєнних діях пороху і вогнепальної зброї. Відтоді війну намагалися представити як процес, який можна організувати і навіть викласти у вигляді своєрідних формул наукових трактатів, що узагальнювали та систематизували практичний військовий досвід [8, с. 19].

Однак ще більш важливими були ментальні зміни, соціальні, політичні та культурні трансформації, які істотно розширили й урізноманітнили причини і рушійні сили воєн. Реформація і Контрреформація започаткували релігійні війни, або війни за віру. Епоха великих географічних відкриттів — торгівельні війни за сфери домінування й заморські володіння. Доба раннього Модерну — коаліційні війни, зумовлені змаганнями за континентальну рівновагу чи її порушення між великими європейськими державами. Новий час розпочався під гуркіт революційної війни у Франції, що перетворилася на серію наполеонівських, або європейських, війн кінця XVIII — початку XIX ст. «Довге» XIX ст. (так означають добу від кінця XVIII ст. до 1914 р.) стало часом колоніальних війн. XX ст. увійшло в історію як доба світових, національних, антиколоніальних і низки інших воєн.

Утім, майже всі типології для репрезентації війни є релятивними і переважно прикладними. Адже війна є дуже складним і багатовимірним явищем. Наприклад, війна Голландії з Іспанією, або Нідерландська війна за Незалежність, 1568—1648 рр. одночасно була революційною та релігійною війною.

Годі навіть просто перелічити духовні, культурні, інтелектуальні та світоглядні метамор-

фози, які генерували війни на теренах історієписання. Зрештою, війни великих держав XVII—XVIII ст. кардинально розсунули просторові межі та прискорили метаморфози історичного часу. Тож класична історіографія у вигляді просвітницького раціоналізму, романтизму та позитивізму запропонувала різні способи представлення війни.

Просвітницьке історієписання спиралося на лінійно-висхідну концепцію історичного часу, зорієнтованого на прийдешність. Майбутнє мало стати добою тріумфу людського Розуму, втіленого у побудові досконалого суспільства під владою просвічених монархів. У цій часовій конструкції минувшина сприймалася як добірка повчальних — позитивних і негативних — прикладів для людського Ratio. *Війна репрезентувалася як конфлікт просвітницького Розуму із залишками нерозумності, протистояння між просвітницькими державами і варварськими країнами.*

Натомість романтичне історієписання запропонувало ірраціональну концепцію історичного часу, звернену не до гаданої прийдешності, а назад — до минувшини. Для романтиків час був якоюсь неподільною духовною матерією, яку неможливо виміряти — можна лише вжитися в неї, відчутти й увявити. Ідеальним історичним часом європейські романтики вважали пізньосередньовіччя або ранній Модерн. Відтак *у романтичному представленні війна сприймалася як історична драма, яка виводила на авансцену історії колективного героя — народ/націю.*

Отже, *війна у романтичному історієписанні розглядалася з позицій культу героїзму народу й пантеону слави його провідників.* Не випадково найвизначніший український історик-романтик Микола Костомаров називав козацьку добу в історії України «наш героїчний вік, період лицарства, доблесті, поезії» [9, с. 114]. Відтоді *апология слави та героїзму в тій чи іншій подобі побутує майже в усіх репрезентаціях війни, але звичайно у модифікованому вигляді.*

Позитивістське історієписання, немовби наслідуючи просвітницьких раціоналістів, висуло прогресистську концепцію історичного

часу. Вона була скерована на творення кращої, поступової майбутності. Відтак ідею Вічного Бога заступила ідея «вічного» чи невинного Поступу. У істориків вона побутувала як еволюційна поступовість, яку доволі часто метафорично називали «колесом» історії.

У межах позитивістського історієписання війна досить часто розглядалася як невідмінна ціна, яку суспільству доводилося сплачувати за невинний Поступ. Саме як кривава данина суспільства переможному поступу й тріумфу індустріальної Півночі над рабовласницьким Півднем репрезентувалася Громадянська війна у Сполучених Штатах 1861–1865 рр.

Утім, позитивістські підвалини наукового світогляду більшості тодішніх істориків зовсім не означали єдності поглядів щодо репрезентації й оцінок тієї чи іншої війни. Це виразно простежується у заувазі М. Грушевського стосовно дуже суперечливої суспільної рецепції Першої та Другої Балканських воєн 1912–1913 рр. «Війна має своє право», вона не може бути гуманною, і до неї не можна приступати з міркою культурних вимог — так починають висловлюватися навіть признані й щирі оборонці культури, справедливості і гуманності, коли їх захоплює якимсь боком інтерес боротьби, і от ся «влада війни» над сучасним чоловіком, яка раптом прокидається від перших стрілів, від запаху пролитої крові і ломить прийнятті гуманні і культурні погляди, — се страшна остога, *memento mori* сучасної цивілізації і всього нашого життя», — зазначав автор монументальної «Історії України-Руси» [10, с. 454].

На перший погляд, видається, що тодішні концепції історичного часу та репрезентації війни нині становлять науковий інтерес лише для істориків. Та це враження оманливе. Наприклад, Столітня війна 1337–1453 рр. (з перервами) відома практично кожній людині. Переважна більшість наших сучасників сприймають Столітню війну майже як незаперечний історичний факт. Однак не лише англіїці та французи XIV–XV ст., а й їхні нащадки XVI, XVII і XVIII віків ніколи навіть не чули про Столітню війну. Це — конструкт романтичної, згодом позитивістської історіографії XIX ст.

Його створили історики для того, щоб написати історичні «біографії» французької й англійської націй.

Тобто для єдиної репрезентації війн п'яти поколінь королів двох ворогуючих династій — англійських Плантагенетів і французьких Валуа, які тривали протягом 116 років, було сконструйовано термін Столітня війна [11, с. 1–2]. Якщо висловлюватися сучасною науковою мовою, цей термін ілюстрував, як домодерні ідентичності ставали націями. Ба більше, війна англійського Леопарда й французької Лілії (символи ворожих королівських домів) перетворилася на масовий образ європейської культури XX ст. Відтак Західна Європа пізнього середньовіччя сьогодні неодмінно асоціюється зі Столітньою війною. Цій війні присвячено десятки кінострічок, сотні літературних і мистецьких творів.

Концепт «Столітня війна» був таким привабливим, що історик Дж. Сілі, відомий своїми класичними працями з історії британського імперіалізму, 1883 р. запропонував новий термін — «Друга столітня війна» [12, с. 24, 29–31]. Цей термін і досі побутує для позначення більш як двадцяти воєн Англії з Францією (за участі інших країн) протягом 1689/1714–1815 рр. Здавалося б, історична постать Наполеона і розмах європейських війн того часу забезпечать цьому конструкту незаперечний успіх.

Та цього не сталося. Адже інерційні повтори не є продуктивними. І справа не лише у шлейфі калькування попереднього концепту. Конструкт «Друга столітня війна» не передавав знакової метаморфози того часу. Він не відображав тектонічних зсувів подвійної революції на межі XVIII–XIX ст. — промислової і політичної, переходу від Раннього модерну до Нового часу. Натомість перший концепт Столітня війна став знаковим для репрезентації процесу творення західноєвропейських націй. Відмінна доля конструктів двох Столітніх війн свідчить, що репрезентація війни не є виключно академічною проблемою. За певних умов проблема представлення війни стає больовою чи критичною точкою для всього суспільства.

Позитивістське світобачення наприкінці XIX ст. сформулювало та спробувало відповісти й на інше питання. Якою буде прийдешня війна у XX ст.? Ще 1898 р. економіст і банкір єврейсько-польського походження І. Бльох опублікував 6 грубесних томів під назвою «Будущая война...». Він передрікав зіткнення багатомільйонних армій, мобілізацію десятків мільйонів осіб, тривалу, спустошливу позиційну війну. Ба більше, автор був переконаний, що війна стане катастрофою для всіх учасників. Шеститомник був немовби пронизаний передчуттям жахливої окопної війни.

Однак прогноз І. Бльоха про більшу міцність Російської імперії як переважно землеробської країни, порівняно із західними індустріальними державами, виявився хибним [13, с. 828]. З висоти нашого часу очевидно, що позитивістський факторний аналіз, який у побутував у вигляді тієї чи іншої версії «теорії факторів», здебільшого був «сліпим», коли йшлося про метаморфози життя історичної людини. Навряд чи хтось міг на зламі XIX–XX ст. уявити жахливі наслідки руйнування традиційних структур і ритмів життя багатомільйонної селянської маси, якій у Першу світову війну довелося вдягнути однострій. Тим паче, що цей процес органічно сполучився з поширенням найрадикальнішої лівацької ідеології — більшовизму. У результаті крихітна партія професійних революціонерів створила один з найкривавіших тоталітарних режимів у світі.

Вплив Першої світової війни на конструювання історичного часу був тектонічним. Адже маховик Великої війни розкручувався на хвилі її нечуваної підтримки у всіх країнах. На такому культурному тлі *проблема вини і відповідальності сторін за початок Першої світової війни поставала особливо гостро*. Питання про те, як саме було запущено колесо війни від фатального вбивства в Сараєві до початку бойових дій, вивчалось в сотнях історичних студій. В англomовній історіографії навіть порівнювали початок Першої світової війни з викладом Фуکیدіда про розгортання Пелопоннеської війни, хоча їх відокремлювало понад 2300 років [4, с. 178].

Перша світова війна кардинально похитнула ідею «вічного» Поступу та європоцентричної палітри світу. Велика війна відкинула на маргінеси лінійні, еволюційні і стадіальні концепції. Натомість у міжвоєнний час виняткового поширення набула морфологія всесвітньої історії О. Шпенглера. Його «Присмерк Європи» став інтелектуальним символом міжвоєнної кризи західного світу. О. Шпенглер розглядав всесвітню історію як калейдоскоп із восьми замкнутих організмів-культур, які мали свої цикли життя, хоча потенційно визнавав можливість конституювання дев'ятої культури. Відтак історичний час дедалі частіше репрезентують у вигляді циклічних і полісінхронічних конструкцій.

З «Присмерком Європи» О. Шпенглера пов'язують традицію протиставлення культури та цивілізації, хоча її предтечі побутували й раніше. У межах такого протиставлення *війна репрезентувалася як хвороба зростання цивілізації чи неодмінний симптом її занепаду*. Скажімо, Першу світову війну О. Шпенглер подавав як неминучий зовнішній вияв кризи західної культури, зумовленої станом буття «історичного організму» [14, с. 46–47]. І, звісно, у міжвоєнний час не бракувало передбачень нової світової війни. Наприклад, галицький історик Степан Томашівський ще 1921 р. стверджував, що Друга світова війна неминуча [15, с. 53].

Та нова світова війна перевершила найгірші прогнози. Вражає своєрідність тодішнього світосприйняття. Багато авторів щоденників із різних країн після жахів попередньої війни до останньої миті не вірили, що світова війна таки почнеться. Ця обставина нав'язує очевидну паралель із нашим часом.

Вплив Другої світової війни на західне післявоєнне історієписання був колосальним. Культурні й інтелектуальні настрої після короткочасної ейфорії 1945 р. хитнулися у бік трагізму почувань. Виняткова роль відводилася людській свідомості та її пов'язаності зі світом буття, яку відтепер означували в дусі німецького філософа М. Гайдеггера як єдину цілісність — людина-світ. Отож провідне місце на авансцені минувшини відводилося людині

з її персональним і разом наскрізь ірраціональним проектом буття, які формували антропологічний вектор конструювання історичного часу.

Вислідом таких культурних, духовних і світоглядних орієнтирів стала криза західної людини, передусім осягнення її історичного буття у просторі та часі. Скажімо, Л.-Р. Білас характеризував тогочасні світоглядні і культурні зрушення як кризу «образу історії» модерної людини [16, с. 1]. Відтоді *війна стала репрезентуватися як травматичний або екстремальний досвід екзистенції історичної людини*. Навіть більше, *війну дедалі частіше представляють як соціокультурну катастрофу, яка продукує потужний ефект світоглядної, культурної, духовної кризи й масової травми для всього соціуму. Зокрема, світові війни маркують як Першу та Другу світові катастрофи. Репрезентація війни стає повністю антропоцентричною*. Приміром, Б. Крупницький аналізуючи війни проти Російської імперії та СРСР, наголошував, що простір — це не лише територія у географічному чи природничому розумінні, у політичному сенсі він постає як особливе людське середовище, яке чинить опір, сприяє чи пасивно споглядає рухи і дії ворожої армії [17].

Водночас 1950-ті і почасти 1960-ті роки стали часом нечуваного успіху теорії цивілізацій британського історика А. Тойнбі. На відміну від О. Шпенглера з його замкненими культурами, він наголошував на генетичному зв'язку цивілізацій різних поколінь. Спершу А. Тойнбі нараховував 21 цивілізацію, згодом скоротив цей перелік до 13 цивілізацій. За його теорією, їх взаємодія на авансцені історії розкриває самотність і творчий потенціал кожної цивілізації. Загибель цивілізації А. Тойнбі пов'язував з моральним виродженням або неспроможністю генерувати адекватні відповіді на кинуті виклики.

Проте у репрезентації й оцінці історичної ролі воєн британський історик зазвичай не був послідовним, оскільки часто-густо розглядав їх у світлі цивілізаційного призначення, як-от створення універсальної держави чи світової

релігії. Наприклад, Другу пунічну війну 218–201 рр. до н.е., відому також як війна римлян проти Ганнібала, А. Тойнбі тлумачив у контексті перетворення Риму на «еллінську універсальну державу» [18, с. 162]. Європейські, чи наполеонівські, війни 1792–1815 рр. фундатор теорії цивілізацій розглядав як передчасну спробу творення «західної універсальної держави у формі Французької імперії» [18, с. 104]. Водночас він наголошував, що саме «кумулятивний ефект» двох світових воєн привів до скорочення «кількості великих держав» протягом одного людського життя [19, с. 415–416].

Навіть більше, А. Тойнбі намагався окреслити цикл війни і миру для західної християнської цивілізації, зокрема обстоював тезу про низку фаз цього циклу — прелюдія, велика війна, перепочинок, епілог (додаткові війни) і загальний мир [20, с. 255]. Водночас він порівнював їх з економічними циклами, фазами зростання й занепаду [20, с. 234, 256, 287], хоча такі пропозиції сприймалися доволі скептично. Тривалість циклу війни і миру історик визначав приблизно у 120 років і пов'язував з метаморфозами історичної пам'яті. Йдеться про певний сегмент історичного часу (з приблизного розрахунку 30 років на одне покоління), в який жах і травматичний досвід попередніх великих воєн витісняються на маргінеси світовідчувань тодішніх генерацій [20, с. 322].

Утім, А. Тойнбі волею-неволею визнавав очевидну релятивність 120-річного циклу. Приміром, якщо проміжок між 1792 р. (початком наполеонівських воєн) і 1914 р. (початком Першої світової війни) відповідав означеному циклу, то 25-річну перерву між початком Першої та початком Другої світових воєн історик трактував як порушення циклу війни і миру для західної християнської цивілізації [20, с. 235]. Цей збій циклу він пояснював відхиленнями у процесі передачі соціального та культурного досвіду від одного покоління до іншого.

Так чи інакше, теорія А. Тойнбі ініціювала низку різноманітних спроб означити чи навіть «виміряти» циклічність або ритмічність воєн для кожної уявної цивілізації протягом її

історичного буття. Ці студії переважно відомі як концептуальні пропозиції щодо окреслення багатоактних конструкцій циклів, хвиль або ритмів війни, гегемонії, миру, напруги чи прелюдії війни як серії попередніх конфліктів-предтеч, які позначають можливі контури нового тотального військово-політичного протистояння. Від 1960-х років популярність теорії цивілізацій у західній соціогуманітаристиці поступово, проте неухильно згасає. Втім, представлення війни як вислідів цивілізаційної взаємодії й соціокультурних розломів залишається доволі популярним і затребуваним.

Врешті, у другій половині ХХ ст. образи війни стають неодмінною складовою масової свідомості, які формують цілі пласти історичної пам'яті. Часто-густо такі темпоральні конструкції масової свідомості постають у вигляді бінарних опозицій на шкалі уявних історичних цінностей. Наприклад, в американській суспільній думці Друга світова війна традиційно позиціонувалася як «хороша війна» й протиставлялася в'єтнамській, або Другій індокитайській війні, 1959—1975 рр. як «поганій». Однак ореол «хорошої війни» дедалі частіше підважували нові рефлексії західних істориків, які обґрунтовано порушували питання щодо виправданості застосування ядерної зброї 1945 р. і багатьох інших неоднозначних сторінок Другої світової війни [21, с. 10].

Натомість зовсім *інше представлення війни панувало на теренах Радянського Союзу, який культивував ідею тріумфу сили і переможців*. Ця репрезентація, безперечно, наслідувала імперський культ перемоги і сили, відомий від часів давнього Риму. Таке *подання війни перетворилося на масове культивування міфобразу так званої Великої вітчизняної війни*. Відтоді розпочалася канонізація «великого російського народу» як «народу-переможця», «народу-вождя» й «народу-фундатора» Російської держави та Радянського Союзу [22, с. 49].

Репрезентація Другої світової війни у радянській історіографії була сплавом старої імперської спадщини й комуністичної ідеології тоталітарного режиму. Для народів СРСР, передусім українців, цей культ перемоги та ра-

дянської імперської сили легітимізував масове російщення, економічний визиск і придушення національно-культурного життя.

Пострадянська доба, що збіглася з епохою глобалізму, починалася під гаслом перемоги ліберальних демократій. У такому світлі видавалося, що війна у планетарному масштабі стане маргінальним явищем. Приміром, американський філософ Ф. Фукуяма наголошував на суттєвому послабленні «націоналістичної основи імперіалізму», а відтак, і можливих воєн у майбутньому [23, с. 271]. Саме таку уявну палітру світу подавала його знаменита концепція «кінця історії». Звісно, цього не сталося. І вже 1996 р. американський політолог С. Гантінгтон анонсував цивілізаційний конфлікт між західним і ісламським світами на культурній або релігійній основі. Його концепція «зіткнення цивілізацій» набула великого резонансу після трагедії 11 вересня 2001 р., а особливо з початком війни в Афганістані (від 2001 р.) та Іраку (від 2003 р.).

С. Гантінгтон гадав, що у світі співіснують сім або вісім цивілізацій. Він, як і А. Тойнбі, відносив Україну до православної цивілізації. Причому С. Гантінгтон стверджував, що ризики російсько-української війни є мінімальними у світлі поліцивілізаційного підходу [24, с. 37—38]. Натомість його опонент — американський політолог Дж. Міршаймер ще 1993 р. вважав ці ризики цілком реальними і закликав Київ зберегти ядерну зброю. Дж. Міршаймер гадав, що лише ядерне озброєння таких європейських країн, як Німеччина й Україна, може гарантувати міжнародну безпеку [25, с. 51]. Разом з тим, тодішні рефлексії Дж. Міршаймера не варто переоцінювати.

Проте теза С. Гантінгтона про конституювання нових цивілізаційних символів і соціокультурних ліній демаркації виглядає слухною у світлі нинішньої війни України з Росією. Втім, доречно наголосити, що основа цієї демаркації не обов'язково мусить бути релігійною, хоча саме вона домінує у концептуалізації С. Гантінгтона. Така демаркація може спиратися на кардинальні соціо- й етнокультурні відмінності, які кристалізувалися за-

вдяки суспільним метаморфозам пострадянської доби.

Сучасна російсько-українська війна продукує багато історичних аналогій і ще більше контекстів. Значною мірою характер нинішньої війни визначається темпоральною природою конфлікту з сучасною Росією як неоімперською потугою, яка розгортає військово-політичну експансію для руйнування державно-політичного суверенітету пострадянських країн. Не випадково чимало інтелектуалів від 2014 р. слухно нарекли її **запізнілою чи відкладеною війною**. Мабуть, за інших передумов російсько-українська війна могла б спалахнути ще на початку 1990-х років. Ба більше, російсько-українські поразки були закладені ще за Української революції 1917–1921 рр. Історичне коріння протистояння України з Московщиною/Росією є ще більш давнім і сягає своїми початками щонайменше XVII ст.

Варто зацентувати увагу на так званій **«історичній легітимації» сучасної війни з боку Росії**, яка незаперечно показує неоімперську сутність її державного проекту. На цьому ґрунті простежується очевидна спадкоємність путінської Росії, Радянського Союзу та Російської імперії. Недаремно часто-густо постає враження, що російський соціум і політикум існують у якійсь «паралельній реальності». Адже вони і далі просувають імперський культ сили і перемоги. Таким чином, постає важливий інтелектуальний і культурний контекст і водночас причина нинішньої війни. Це — **цілковитий розрив України з імперською та тоталітарною спадщиною**.

Заперечення путінською Росією права України як держави на існування повністю відображає ще один засадний вимір сучасної війни — наслідування логіки дій і стратегій старих колоніальних імперій XIX — початку XX ст., які «експортували» до колоній свою «імперську силу». З такої перспективи Україна у російській рецепції лише так звані «свої» території — Малоросія і Новоросія, які Москва

хоче повернути до лона неоімперії. Це визначає **антиколоніальні устремління та постколоніальні смисли нинішньої російсько-української війни як війни за національну і державну Незалежність**.

Проте не менш важливим є **екзистенційний вимір війни**. Сучасна Росія не визнає навіть українську ідентичність і зорієнтована на її суцільне знищення. Українську ідентичність путінський режим прагне замінити різноманітними гібридними конструктами з обсягу так званого «Руського міру». Отже, сучасна війна — це **війна не тільки за державний суверенітет України, а й за саме існування української ідентичності**.

Врешті, **сьогочасна війна ведеться путінським режимом як реваншистська й антиглобалістська**. Ця війна, за російським задумом, має повернути підпорядковане становище України і українців на пострадянському просторі, втрачене після розпаду Радянського Союзу. Тому сучасна війна — це війна не лише за демократичні цінності, а й за модель їхньої циркуляції у глобальному світі — для всіх націй чи лише для обраних країн.

Якщо систематизувати викладені спостереження, то для можливої репрезентації сучасної війни можна запропонувати означення на кшталт **Війна за Незалежність України** або його розширену форму для міжнародної спільноти — **Війна з Росією за Незалежність України**. Це дозволяє, по-перше, продемонструвати історичну ретроспективу сучасної війни як фінального акту багатовікової боротьби України за Визволення; по-друге, підкреслити екзистенційне значення війни для України; по-третє, запропонувати очевидну аналогію з Війною за Незалежність США 1775–1783 рр. Це проста і зрозуміла дефініція, яка продукує виразні смисли — антиколоніальні й національно-державні, проте з урахуванням медійних та інформаційних реалій доби глобалізму, постколоніалізму, цифрових і мережевих технологій.

REFERENCES

[СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ]

1. Aristotle. The Athenian constitution. The Eudemian ethics. On virtues and vices (H. Rackham, transl.). London, Cambridge: William Heinemann Ltd & Harvard University Press, 1935.
2. Herodot. Istorii v deviaty knygakh (Histories in nine books) (A. Biletsky, transl.). Kyiv: Naukova dumka, 1993. [Геродот. Історії в дев'яти книгах (пер. А. Білецького). Київ: Наукова думка, 1993.]
3. Thucydides. History of the Peloponnesian war (4 vols) (C.F. Smith, transl.). London, Cambridge: William Heinemann Ltd & Harvard University Press, 1956. Vol. 1.
4. Tritle L.A. «Laughing for joy»: war and peace among the Greeks. In: Raaflaub K.A. (ed.). War and peace in the ancient world. Malden: Blackwell Publishing Ltd, 2007. P. 172–190.
5. The fragments of the work of Heraclitus of Ephesus on nature (G.T.W. Patrick, transl.). Baltimore: N. Murray, 1889.
6. Rosenstein N. War and peace, fear and reconciliation at Rome. In: Raaflaub K.A. (ed.). War and peace in the ancient world. Malden: Blackwell Publishing Ltd, 2007. P. 226–244.
7. Humphries M. International relations. In: Sabin Ph., Wees van H., Whitby M. (eds). The Cambridge history of Greek and Roman warfare. New York, Cambridge: Cambridge University Press, 2007. Vol. 2. P. 235–269.
8. Arnold T.F. Renaissance at war. London: Cassell & Co, 2001.
9. Kostomarov N. Yuzhnorusskie letopisi, otkrytye i izdannye N. Belozerskim [Retsenzijna stattia] (South-Russian chronicles found and published by N. Belozersky [Review article]). *Otechestvennye zapiski (Annals of the Fatherland)*. 1857. **110** (2): 114–123.
[Костомаров Н. Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Белозерским [Рецензійна стаття]. *Отечественные записки*. 1857. Т. 110, № 2. С. 114–123.]
10. Hrushevsky M. Pislia Balkanskoi viny (After the Balkan war). In: Hrushevsky M. Tvory (Works) (50 vols) (Editor-in-chief P. Sokhan). Lviv: Svit, 2005. Vol. 2. P. 453–463.
[Грушевський М. Після Балканської війни. В кн.: Грушевський М. Твори: у 50 т. (гол. ред. П. Сохань). Львів: Світ, 2005. Т. 2. С. 453–463.]
11. Green D. The Hundred Years War: a people's history. New Haven: Yale University Press, 2014.
12. Seeley J.R. The expansion of England: two courses of lectures. London: Macmillan and Co., 1883.
13. Bliokh I.S. Budushchaya vojna v texnicheskom, ekonomicheskom i politicheskom otnosheniyakh (Future war in technical, economic and political terms) (6 vols). S.-Peterburg: Efron's Printing House, 1898. Vol. 2.
[Блюх И.С. Будущая война в техническом, экономическом и политическом отношениях: в 6 т. С.-Петербург: Типография И. Ефрона, 1898. Т. 2.]
14. Spengler O. The decline of the West: form and actuality (C.F. Atkinson, transl.). New York: Alfred A. Knopf, Inc., 1926.
15. Tomashivsky S. Finis Europae (16.XI.1921). In: Tomashivsky S. Pid kolesamy istoriyi: Narysy i statti (Under the wheels of history: sketches and articles). Berlin: Ukrayinske slovo, 1922. P. 50–53.
[Томашівський С. Finis Europae (16.XI.1921). В кн.: Томашівський С. Під колесами історії: Нариси і статті. Берлін: Українське слово, 1922. С. 50–53.]
16. Bilas L.-R. Kryza nashoho obrazu istorii (The crisis of our image of history). *Ukrainska literaturna hazeta (The Ukrainian Literary Magazine)*. 1957. (9): 1, 5.
[Білас Л.-Р. Криза нашого образу історії. *Українська літературна газета*. 1957. № 9. С. 1, 5.]
17. Krupnytsky V. Problema prostoru v skhidno-evropejskykh vijnakh novitnikh chasiv (The problem of space in the Eastern European wars of Modern times). *Ukraina (Ukraine)*. 1949. (2): 86–88.
[Крупницький В. Проблема простору в східно-європейських війнах новітніх часів. *Україна*. 1949. № 2. С. 86–88.]
18. Toynbee A.J. A study of history (12 vols). London: Oxford University Press, 1934. Vol. 2.
19. Toynbee A.J. A study of history (12 vols). London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1954. Vol. 7.
20. Toynbee A.J. A study of history (12 vols). London, New York, Toronto: Oxford University Press, 1954. Vol. 9.
21. Gilderhus M.T. History and historians: a historiographical introduction. Upper Saddle River: Prentice Hall, 2003.
22. Krupnytsky V. Ukrainska istorychna nauka pid Sovietamy (1920–1950) (Ukrainian Historical Science under the Soviets (1920–1950)). Miunkhen: Instytut dlia vyvchennia SSSR, 1957.
[Крупницький В. Українська історична наука під Советами (1920–1950). Мюнхен: Інститут для вивчення СРСР, 1957.]
23. Fukuyama F. The end of history and the last man. New York, Toronto: The Free Press. A Division of Macmillan, Inc., 1992.

24. Huntington S. The clash of civilizations and the remaking of world order. New York: Simon & Schuster, 1996.
25. Mearsheimer J. The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign Affairs*. 1993. 72 (3): 50–66. <https://doi.org/10.2307/20045622>

Oleksii V. Yas'

Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5816-2876>

WAR IN PROJECTIONS AND CONSTRUCTIONS OF HISTORICAL TIME

According to the materials of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, February 8, 2023

The article explores the representation of war in the most important temporal constructions starting from the epoch of ancient historiography to the present. It is accented that war was taking up a specific place in all projections and constructions of historical time because it generated extensive transformations of all belligerent societies. It is revealed that classical historiography has proposed diversified interpretation of war as a selection of didactic examples for human ratio; a cult of heroism and pantheon of glory; a rupture of evolutional course or gradual history movement, or, conversely, acceleration in its rate in the context of factor analysis; a blood price the society has to pay for ceaseless progress, etc. It is emphasized that from the perspective of non-classical historiography the war was presented as one of the challenges entailing growth or, conversely, decline of civilization; cumulative impetus outlining the historical development rhythmic; traumatic experience of human existence; total socio-cultural catastrophe, producing effect of the world-view crisis and mass trauma to the entire society. The opinion is substantiated that current Russo-Ukrainian war shall be represented as the war with Russia for Independence of Ukraine. Attention is focused on national, anticolonial, existential senses and historical meanings of the war as the result of the centuries-old aspirations for Liberation and Independence of Ukraine.

Keywords: war, historical time, temporal constructions, classical historiography, non-classical historiography, the War for Independence of Ukraine.

Cite this article: Yas' O.V. War in projections and constructions of historical time. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2023. (4): 62–71. <https://doi.org/10.15407/visn2023.04.062>